

Handwritten: 113641

*Handwritten: 113641
113641
(113641 113641 113641)*

DEN ØKONOMISKE UTVIKLING ETTER OMBYGGINGEN OG FREM TIL OKKUPASJONEN

VAR ombyggingen vellykket?

På det spørsmål må det svares et ubetinget ja. Teknisk ble det oppnådd resultater som oversteg forutsetningene i kalkylene. Men økonomisk? De første tredeårene på Notodden og Rjukan er vel ennå ikke glemt. Det var tunge og triste år for dem som måtte bli offer for den nye saneringsprosess som ble nødvendig, det var tunge år også for selskapets ledelse, som atter en gang måtte ta slike beslutninger, men innskrenkningene ble gjennomført på den mest mulig skånsomme måte.

Sviktet da forutsetningene i økonomisk henseende?

Dertil må det svares at neppe noen hadde regnet med at verden, da avtalen ble sluttet, var inne i en økonomisk utvikling som skulle nå sin klimaks samtidig med igangsettelsen av nyanleggene og så ende i en økonomisk og finansiell verdenskrise, voldsommere og mer omfattende enn noen tidligere.

Man var både i Oslo og i Frankfurt, I. G. Farbenindustries hovedsete, fullt klar over at kvelstoffindustriens kapasitet allerede var stor, og at den ville bli utvidet uten smålige hensyn til forholdet mellom tilbud og etterspørsel. Man var derfor også forberedt på at det ville bli en skjerpet konkurranse på eksportmarkedene. I og for seg var jo dette en vesentlig grunn til at Norsk Hydros ledelse nærmet seg tyskerne for å få i stand et samarbeid. Disse arbeidet også på det tidspunkt med planene om et mest mulig omfattende samarbeid på kvelstoffmarkedet. Dette samarbeid

viste seg å være av vital betydning for I. G. Farbenindustrie som for Norsk Hydro, som var helt avhengig av eksporten. Disse bestrebelser ble ikke kronet med hell før man var kommet inn i en alvorlig avsetningskrise på eksportmarkedene. Hydro klarte disse voldsomme ytre påkjenninger uten varig men, ja vi kan vel si at selskapet kom styrket ut av krisen. I og med en slik erkjennelse må det også være tillatt å si at «det nye Hydro» besto sin prøve, som i sannhet var en ildprøve, og det ligger nær å spørre hvordan det ville ha gått om ikke en mann og en kraft som generaldirektor Axel Aubert var kommet til og ledet selskapet i dets alvorlige skjebnetime. Det er ikke nødvendig å svare på dette spørsmål. Det er nok å stille spørsmålet.

Det er enda en side ved saken som vi bør være oppmerksom på. Det trengtes et kjempebeløp for å gjennomføre ombyggingen og ekspansjonen. Det såkalte alternativ E som ble valgt var kalkulert til 83 millioner kroner, og kalkylene viste seg å holde ganske godt. Det var en sum som man ikke kunne vente å få hvor som helst. I 1927 var det amerikanske lånemarked åpent, og den internasjonale spekulasjon i norske kroners stigning til pari gjorde at den internasjonale finansverden, tross den forutgående bankkrise her hjemme, var interessert i norske anbringelser. Den tillit som ble vist Norge fra utlandets side var av uvurderlig betydning i den vanskelige økonomiske og politiske situasjon i årene før kronen ble gullfestet 1. mai 1928. Den sto i sterk motsetning til det svartsynet som holdt på å ta overhånd her hjemme, og som gjorde seg særlig sterkt gjeldende utover sommeren og vin-

teren 1927 og i de første ukene i 1928, da krisen ble akutt og nådde sin klimaks i og med dannelsen av den første arbeiderpartiregjering og det av Johan Ludw. Mowinkel fremsatte mistillitsforslag som felte regjeringen Hornsrud 8. februar 1928.

Forhandlingene med National City Bank, New York, var brakt til en lykkelig avslutning før stortingsvalget, som ga arbeiderpartiet den fremgang som førte til regjeringskrisene og kapitalflukten. Betingelsene ble dog påvirket av den politiske utvikling, som også gjorde at forhandlingene kom til å trekke lenger ut enn ventet. Lånets størrelse ble 20 millioner dollar i første omgang, men det skulle være anledning til å låne ytterligere, inntil 60 prosent av de beløp som senere ble investert innen rammen av den planlagte ombygging og utvidelse. Rentefoten var 5,5 prosent, løpetiden 30 år, og utbetalingskursen 90,5 prosent. Det var altså et relativt dyrt lån. Men 5,5 prosent var den vanlige rentefot for slike lån på det amerikanske marked på det tidspunkt, og her hjemme var renten for industrilån 6—6,5 prosent. Et annet norsk industriselskap, som avsluttet et mindre amerikansk lån noe før Hydro i 1927 betalte samme rente, fikk en noe gunstigere kurs, men måtte finne seg i ugunstigere konverteringsvilkår. For Hydros lån gjaldt avdragsfrihet i de første 3 år, og det kunne med 30 dagers varsel oppsies og innfries i sin helhet før 1. november 1931, dog til 2 prosents overkurs. Som sikkerhet for lånet ble det tinglest pantobligasjoner i A/S Rjukanfos og Norsk Hydros eiendommer og anlegg med prioritet etter Hydros 7 prosentlån. Selskapet hadde på denne tid vel 16 millioner av dette lånet i portefølje, og denne post ble deponert som sikkerhet sammen med pantobligasjonene.

Den endelige kontrakt ble undertegnet 10. november 1927 og emisjonen fant sted 17. november. Stillingen ble da bedømt så gunstig at emisjonskursen ble satt opp fra 94,5 til 95 prosent. I prospektet ble det opplyst at når hele anleggsprogrammet var gjennomført, kunne det regnes med en årsfortjeneste av 10 millioner dollar, hvilket skulle svare til ca. 37 millioner kroner (lånebeløpet ble bokført i A/S Rjukanfos' regnskap etter en dollarkurs 3,73½). I sitt foredrag i Porsgrunn sa generaldirektør Axel Aubert som før nevnt at det allerede etter første utbygging kunne regnes med en fortjeneste av 27 millioner kroner. I prospektet

ble det gjort oppmerksom på at 10 millioner dollar var 6 ganger så meget som det ville kreves til forrentning av gjelden. — Lånet ble en suksess på det amerikanske marked. Hele beløpet ble tegnet i løpet av et par timer. Det var reservert 2 millioner dollar for tegning i Stockholm, København, Bryssel og Genève og 300 000 dollar for tegning i Oslo. Den norske emisjonen ble også helt vellykket. Den var noe av en begivenhet. Det ble notert i avisene at det var første gang at en slik emisjon fant sted her hjemme. Det var anledning til å tegne i dollar eller i kroner etter tegningsdagens kurs, som var 1 prosent over pari. Som Aftenpostens handelsredaktør skrev, ville emisjonen ha vært utenkelig bare et år tilbake. Nå kom emisjonen som en fastfestelse av kronens de facto gjenreisning til pari, og den var beleilig for dem som hadde vært grepet av nervøsitet før og etter stortingsvalget.

På den generalforsamling som fattet beslutning om ombygging og utvidelser, ble aksjonærene gjort oppmerksom på at det ikke kunne regnes med større utbytte enn 6 prosent på de ordinære aksjer i ombygningsperioden. Men dette løfte ble også innfridd. Det betaltes 6 prosent utbytte for 1927/28, for 1928/29, og i det første fulle driftsår etter at nyanleggene var satt i gang; for 1929/30 ble aksjonærene belønnet med 8 prosent. Som nevnt var nyanleggene på Rjukan ferdig til drift allerede 1. april 1929, og innen driftsåret var ute var det aller vesentlige av nyanleggene i drift. Det konstateres i beretningen for 1928/29: «Igangssettingen av de nye anlegg er foregått uten de vanlige barnesygdomme som man regner med ved anlegg av denne art. De hittil opnaadde resultater er meget gunstige og bekræfter de forventninger man stillet til nyanleggene saavel med hensyn til produktionens størrelse som med hensyn til reduktionen i produktionsomkostningene. Den overgangsperiode som vort selskab har gjennomgått siden istandbringelsen av overenskomsten med I. G. Farbenindustrie A/G er saaledes nu avsluttet.» Og det føyes til i årsberetningen: «Vi benytter denne anledningen til at fremhæve den enestaaende dygtighet vort selskaps generaldirektør, dr. Axel Aubert, altid har lagt for dagen, og som har været særlig værdifuld i denne for selskapets udvikling saa betydningsfulde tid. Vi ønsker i denne forbindelse ogsaa at nævne det utmerkede arbejde som er utført av hele vort personale.»

I årsberetningen for 1929/30, altså etter det første fulle driftsåret for nyanleggene, gis det atter uttrykk for tilfredshet med ombyggingen; resultatene har i enhver henseende vært tilfredsstillende, og de har overtruffet forventningene; produksjonen har vært henimot det tredobbelte av fjorårets takket være nyanleggene. I beretningen for 1930/31 fortelles det at det i driftsåret periodevis var foretatt prøver med maksimalbelastning på de store nyanlegg, og det ble da konstatert at anleggenes produksjonskapasitet var større enn forutsatt.

Men allerede i 1929 får beretningen med dens glede og tilfredshet en bitter tilsetning. Produksjonen har som sagt vært god, og den har kunnet settes, *men* «til fortsatt vikende priser paa grund av den almindelige nedgang i kvælstofprisene verden over». Det kunne allikevel ha vært verre for Norsk Hydro forstår vi: «Imidlertid har de med

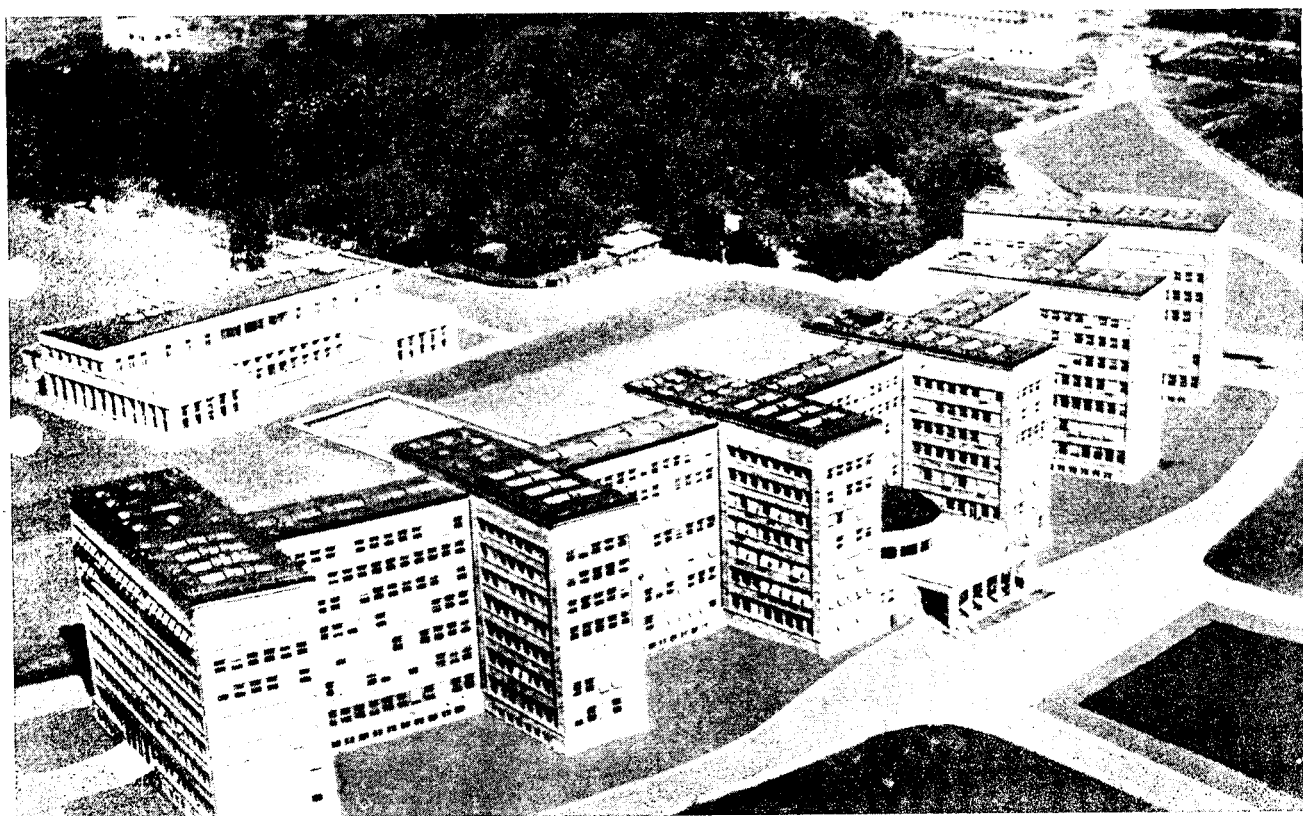
G. Farbenindustrie i 1927 avsluttede kommersielle og tekniske overenskomster bevirket at vi har undgaat en skadelig konkurranse.»

Da denne årsberetningen ble lest opp på generalforsamlingen 28. november 1929, var faktisk skredet utløst som skulle sette i gang historiens største

økonomiske verdenskrise. Børskraket i New York som startet med knall og fall i september, hadde utviklet seg til en menneskelig tragedie som bredte uhygge i avisspaltene verden over, og man begynte å forstå at det nok bare var et forvarsel om en mer alminnelig krise som ikke bare gjaldt USA, men hele verden.

Vi skal ikke skrive denne krisens historie her. Men vi skal nevne noen av dens kjennetegn og virkninger, fordi det har sammenheng med den økonomiske og sosiale utvikling for Norsk Hydro i denne periode.

Det tilhører nå de elementære historiske kunnskaper hvordan den første verdenskrig fremskynnet en revolusjonerende strukturendring i verdens produksjonsmessige, industrielle og finansielle forhold. Denne endringen er vesentlig kjennetegnet ved at industrialiseringen gjorde mer eller mindre sterke fremskritt i de oversjøiske råstoff- og kornproduserende områder, slik at likevekten i det tidligere system med bytte av Europas, først og fremst Storbritannias, industrivarer mot koloniers, imperielands og andre av britisk kapital avhengige lands gummi, tinn, ull, hvete, sukker og kjøtt var

F. G. Farbenindustries administrasjonsbygning i Frankfurt.

forstyrret. Like viktig var det, at USA gjennom den eksplosive økonomiske vekst, særlig på industriens område, hadde overtatt både det industrielle og det finansielle hegemoni i verden. Storbritannia hadde under krigen forbrukt en stor del av sine ressurser i form av utenlandske investeringer, Tyskland var tyngnet ned av krigserstatningsforpliktelsene, Frankrike, den ledende kreditornasjon ved siden av Storbritannia før første verdenskrig, hadde reddet meget av sitt gull og sine utenlandske verdier, selv om tapet på Russland var svært, men dets kraft ble suget ut av inflasjon og politisk og sosial uro. Enda et viktig kjennetegn ved krisen må vi nevne: Den integrerende jordbrukskrise. Russland, som før krigen var Europas store kornkammer med en eksport like stor som for eksempel Argentinas i 1929, var i nød for korn selv eller hadde bare ubetydelig til eksport. Det var Canada, Argentina og USA som hadde overtatt rollen som Europas og verdens hveteleverandører. Det tekniske fremskritt og, om enn i mindre grad, den sterkt økte adgang til kunstgjødsel hadde gjort mulig den kraftige stigningen i kornproduksjonen i andre verdensdeler enn i Europa, hvor forutsetningene for å ta de samme tekniske hjelpemidler i bruk ikke var til stede i samme grad som for eksempel i USA og Canada. Fraktenes relativt lave nivå gjorde sitt til at konkurransen fra oversjøisk korn ble meget trykkende i Europa. En undersøkelse som ble foretatt av professor Bertil Ohlin etter oppdrag av Nasjonenes Forbund om årsakene til verdenskrisen, viste at overproduksjonen egentlig ikke var faretruende i 1928/29. Men tendensen var til stede. Og da den alminnelige økonomiske krise brøt ut, ble den forsterket. Jordbrukskrisen skulle komme til å fortone seg som en av den alminnelige økonomiske verdenskrises hovedkjennetegn. At krisen ble så sterk og alminnelig og bredte seg med slik fart skyldtes ikke minst den særegne kredittpraksis som hadde utviklet seg etter krigen. Det besto en veldig internasjonal kapital — kortsiktig kapital, «hot money», «vagabonderende pengestrøm» — som lik vandrende meteorologiske høytrykk eller lavtrykk beveget seg frem og tilbake over Atlanteren, alt etter som sjansene til fortjeneste eller risikoen, enten den var av politisk eller økonomisk art, vekslet. Denne kapitalstrøm var satt sammen av de forskjelligste kapitalkategorier, av valuta av mer legitim karakter som en del av seddelbankenes re-

server, eller av flyktningkapital av alle grader, for å nevne de sterkeste kontraster. Et land som Tyskland benyttet seg av de muligheter denne kapitalstrøm bød. Det hadde jo i den forbindelse alt å vinne og iallfall mindre å tape som stillingen var. Amerikanerne formelig forelsket seg i Tyskland som objekt for kapitalanbringelse. Til en viss grad var forholdet gjensidig. De amerikanske forretnings- og industriorganisasjonsformer var det store forbilde i Tyskland. «Die Amerikanismus» var en alminnelig betegnelse. Det ble dannet konsern på alle tenkelige områder. Og i årene etter 1929 skulle det komme en rekke krakk knyttet til slike konserndannelsers navn, fra forsikringskonsernet Favag til Warenhaus Karstadt. Bankene var sterkt, i sterkt engasjert i disse — skal vi kalle det soppdannelser —, og da Darmstädter und Nationalbank gikk overende i juli 1931, hadde feberen nådd krisis. Vi skal bare nevne et par av begivenhetene som står igjen i den alminnelige erindring som kjennetegnene: Hoovermoratoriet for Tysklands erstatningsbetalinger, Storbritannias krise i september samme år, som fikk tilfølge at pundet igjen ble løst fra gullet, norske kroners og de fleste andre valutaers følge med pundet, gullblokkens dannelsen og fastklamren til gullstandarden inntil det glapp også for dennes land i 1935/36, og den kraftige krise som bryter ut i USA med bankkrakk, millionarbeidsløshet og en alvorlig jordbrukskrise. Den amerikanske krise kulminerer i 1934 med nedskrivningen av dollaren til 59,06 prosent av det gamle gullinnholdet og bringes under kontroll av Roosevelts New Deal-politikk. I mellomtiden har vi hatt Kreuger-krakket i Sverige.

I den situasjon som de enkelte land befinner seg i under dette økonomiske og finansielle jordskjelvet følges parolen: *Sauve qui peut!*

Det ble en alminnelig og anerkjent leveregel: statene å stenge seg inne bak tollmurer, import- og valutaregulering og å gjøre selvforsyningssystemet lettest mulig praktikabelt ved monopolordninger. Det multilaterale system i handel og finanser ble erstattet med tosidighet gjennom kvoteordninger og clearing.

Følgene av den alminnelige avsperringspolitikk ble selvsagt en voldsom innskrumping av verdenshandelen. Den gikk tilbake fra en dollarverdi av omkring 60 milliarder under høykonjunkturen i 1929 til vel 23 milliarder i 1934. Det sterke pris-

fallet spiller inn i denne voldsomme forskjellen. Den offisielle amerikanske engrosprisindeksen falt fra 100 til 60 prosent, hvitenoteringen på Chicagobørsen fra omkring 160 til omkring 40 cent pr. bushel og bomull på New Yorkbørsen fra omkring 25 cent pr. pund til 10—5 cent, priser som virker usannsynlige i dag. I denne sammenligningen blir fallet i kvelstoffprisene ikke egentlig oppsiktsvekkende. Men det er å bemerke at en vare som kvelstoffgjødsel, hvis salg gjerne skjer til bestemte tider, ikke er utsatt for de samme svingninger som hvete og bomull, hvor spekulasjonselementet alltid har vært meget sterkt, og det er også å bemerke at kvelstoffprisen etter krigen tildels hadde ligget godt under den alminnelige engrosprisindeks, og at nivået var lavere enn før krigen.

Verdenskrisens følger for Norsk Hydro kan vi lettest illustrere ved å gjengi en tabell som viser

let i prisen på kalksalpeter i gullmark og Norsk Hydros oppnådde gjennomsnittspriser pr. tonn rent kvelstoff, og de senere priser i prosent av nivået 1929/30.

Fallet i kvelstoffprisene:

1929/30 M.	128,74	100 %	kr. 887	100 %
1930/31 M.	114,13	88,7 %	» 836	94,2 %
1931/32 M.	75,41	58,6 %	» 838	94,2 %
1932/33 M.	69,44	53,9 %	» 758	85,5 %
1933/34 M.	55,00	42,7 %	» 613	69,1 %

Vi kan føye til at prisen på Norgesalpeter i 1913/14 var kr. 1,17 pr. kg kvelstoff, i 1933/34 var nivået nede i 61 øre i gjennomsnitt, det vil nesten det halve av prisen før første verdenskrig. Når prisene i gullmark er falt sterkere enn de priser Hydro oppnådde, forklares det vesentlig ved at da Norge i september 1931 gikk fra gullstandard, ble verdien av vår krone noe redusert i forhold til pund og til gullvalutaene, således steg kursen på tyske mark fra ca. 89,3 i gjennomsnitt til 133,1 i 1932, 142,4 i 1933 og 156,6 i 1934. En beregning på basis av produksjonen ved Rjukan Salpeterfabriker viser at produksjonsomkostningene i 1929/30 var brakt ned 20 prosent i forhold til 1913/14. Det tør gjøre det tilstrekkelig klart, at også kvelstoffindustrien var viklet inn i den alminnelige krisen, og at det ikke bare var den sviktende omsetning som var problemet. Vi kan jo fremdeles gå ut fra at Norsk Hydro hadde en stor fordel i sin billige kraft, og at dets pro-

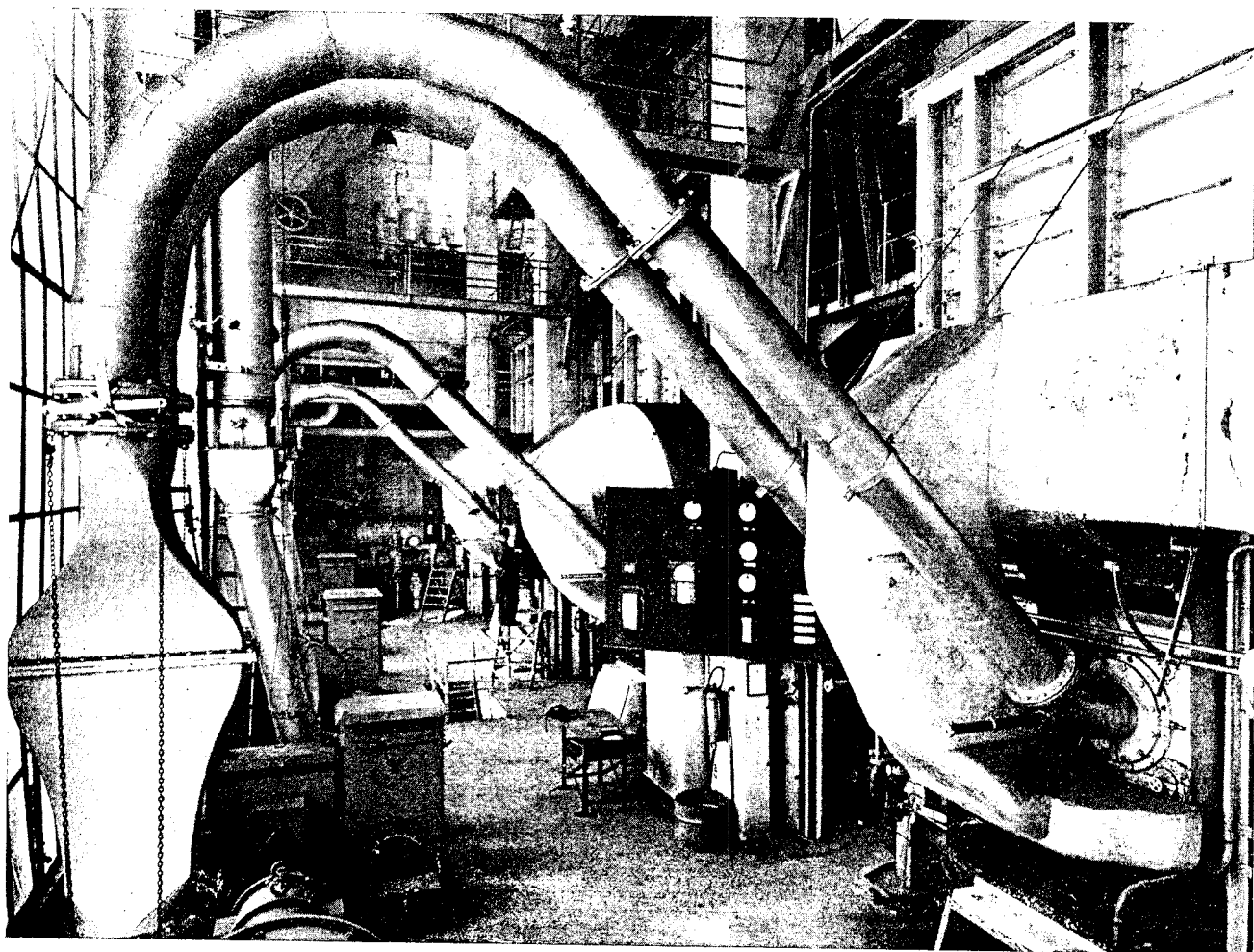
duksjonsomkostninger var lavere enn konkurrentenes. Det skulle også etter hvert bekrefte seg at dette holdt stikk.

Hvordan denne krisen ble mestret, kunne være et eget og et interessant kapitel. Men vi kan bare omtale det i korthet.

I Europa kunne vi på denne tid tale om «de 3 store» innen kvelstoffindustrien, iallfall når det gjelder eksportmarkedet. Det er I. G. Farbenindustrie i Tyskland, Imperial Chemical Industries, forkortet I.C.I., i Storbritannia og Norsk Hydro i Norge. De to førstnevnte konserner representerte i samarbeidet utad sitt lands kvelstoffprodusenter også av andre kategorier enn syntetisk kvelstoff. Som den 4. store kom altså Chile.

Vi har allerede omtalt hvordan I. G. Farbenindustrie kom i stand og hvilke hovedselskaper det besto av. Det er som nevnt etter den annen verdenskrig etter krav fra de alliertes side i fredstraktaten blitt oppløst i de opprinnelige bestanddeler. Ved sammenslutningen trådte I. G., som det gjerne ble kalt, frem som et av verdens største aksjeselskaper. I regnskapet for 1927 er aksjekapitalen oppført med stamaksjekapital 900 millioner mark og preferanseaksjekapital 200 millioner mark, til sammen altså 1,1 milliard mark. Men herav var ca. 290 millioner mark ikke innbetalt aksjekapital. Reservefondet utgjorde 176 millioner mark. Det var ingen fast gjeld, og fordringene oversteg langt bankgjeld og kreditorer; regnskapet tydet således på en overordentlig sterk likviditet og store «skjulte reserver». Aktiva og passiva balanserte med 1817 millioner mark, hvorav på aktivasisiden faste eiendommer og installasjoner utgjorde 382 millioner. Vi kan her nevne at da den tyske storbanken Darmstädter und Nationalbank brøt sammen i juli 1931, tilbød I. G.s ledelse seg å gå i spissen for en hjelpeaksjon for banken, men fikk avslag av regjeringen som hadde sine egne planer for løsning av den tyske bankkrisen, fusjonslinjen, som skapte nye enheter og nye navn i tysk bankvesen.

Fremstilling av syntetisk kvelstoff var bare ett område i I. G.s store produksjonsregister, som omfattet nærsagt alt innen kjemisk industri, fra farmasøytiske produkter og syntetiske farger til syntetisk bensin og kunstsilke. Konsernet beskjeftiget i det nevnte år over 100 000 personer, tar man med gruver og andre bedrifter som I. G. kon-

Fra kraft- og varmesentralen på Herøya.

trollerte, blir det 143 000 arbeidere og funksjonærer. Med de utvidelser som var i gang kom I. G.s kvelstoffkapasitet opp i 700 000 tonn N, det vil si at I. G. var den helt dominerende størrelse som syntetisk kvelstoffprodusent i verden. Den totale tyske produksjonskapasitet for syntetisk kvelstoff var i 1927/28 807 400 tonn N og i 1929/30 1 075 000 tonn. I. G. Farbenindustrie var unektelig verdens største foretagende innen den kjemiske industri. Etter opplysninger som ble gitt i forbindelse med undersøkelsene av de store tyske foretagender etter nazist-Tysklands sammenbrudd, var antallet beskjeftigede i 1942 vokst til ca. 200 000, og antallet i forskjellige datterselskaper til ca. 130 000. Omsetningen, som i 1927 antagelig lå et sted mellom 1 og 1,5 milliard mark, var i 1942 ca. 3 milliarder.

Nesten samtidig med dannelsen av I. G. Farbenindustrie ble det britiske konsern Imperial Chemi-

cal Industries Ltd. dannet. Det skulle utvikle seg til å bli en sterk konkurrent til førerstillingen på den kjemiske industris område, og med den utvikling I.C.I. har hatt etter krigen, ville det sannsynligvis ha gjort I. G. rangen stridig, om dette hadde fortsatt å bestå. Vi kan nevne at I.C.I. i 1953 besto av 95 underselskaper med 107 650 beskjeftigede og hadde en omsetning på 282 million pund, eller ca. 5,64 milliarder kroner. I.C.I. ble dannet i 1926 etter initiativ av Lord Melchett ved sammenslutning av de 4 største kjemiske industriforetagender i Storbritannia: Brunner Mond, opprinnelig et sveitsisk foretagende, Nobel Industries, United Alkali og British Dyestuffs. Aksjekapitalen steg i løpet av de første 10 år fra 56 millioner til 77,3 millioner pund eller 1546 millioner kroner. Den er etter krigen mer enn fordoblet ved oppskrivning. Konsernet har hatt en fantastisk utvikling og driver innen de 12 produksjonsgrener

som virksomheten er organisert i, et storstilet forskningsarbeid som alene etter opplysninger sommeren 1954 beskjeftiget 6600 personer, hvorav 1700 ingeniører og kjemikere, med et budsjett på 7,5 millioner pund. Kvelstoff er et av de nevnte 12 produksjonsområder. I.C.I. anla like etter stiftelsen en fabrikk for fremstilling av syntetisk kvelstoff i Billingham på basis av ammoniakkmetoden.

I. G. Farbenindustrie og Imperial Chemical Industries var Norsk Hydros partnere i det samarbeidet som kom i stand i 1929, samtidig med at Hydros nyanlegg ble satt i drift. De tre dannet sammen den såkalte DEN-gruppen, som igjen ble grunnlaget for det internasjonale kvelstoffkartellet. Vi viser om dette til et senere kapittel «Produksjon og salg». Det kan virke som om Norsk Hydro blir smågutt mot disse kjempene. Dertil er å bemerke, at kvelstoffproduksjonen bare var en del av produksjonen og omsetningen for de to store kjemiske konsernene — på eksportmarkedene neppe den største — og at hjemmemarkedet tok en vesentlig del av kvelstoffproduksjonen. Men vi må samtidig være oppmerksom på at både Tyskland og Storbritannia hadde en betydelig kvelstoffproduksjon i form av cyanamid og biprodukter blant annet fra koksverkene.

DEN-avtalen omfattet alle kvelstoffprodukter. I 1929/30 var DEN-gruppens totale kapasitet 1 707 000 tonn N kvelstoff, hvorav 1 368 000 tonn syntetisk; herav falt henholdsvis 1 398 000 og 1 074 000 på Tyskland, 279 000 og 108 000 tonn på Storbritannia, og 108 000 og 90 000 på Norge. Produksjonen var i samme år i Tyskland 710 600 tonn i alt (mot 813 600 året i forveien) og hjemmeforbruket 443 000 tonn. For Storbritannia var tallene: Produksjon 203 000 tonn og hjemmeforbruk 68 000 tonn N. Norsk Hydros produksjon var 82 000 tonn, hvorav 5000 ble avsatt på hjemmemarkedet. Kapasitetsutnyttelsen var for Tyskland 54 prosent mot 70 året i forveien, for Storbritannia 72 prosent, for Norge praktisk talt 100 prosent, idet den i Kvelstoffkartellets statistikk oppførte kapasitet, 90 000 tonn syntetisk kvelstoff, foreløpig var å betrakte som teoretisk.

Hovedproduktene innen gjødselgruppen var for I. G. svovelsur ammoniakk, hvorav det i 1928/29 ble produsert ca. 232 000 tonn N. Av kalksalpeter

var produksjonen kommet opp i 66 500 tonn. Også I.C.I.s hovedprodukt var svovelsur ammoniakk, hvorav produksjonen i 1929/30 var 102 500 tonn. Utvidelser i Billingham ble ferdig akkurat det året og resulterte i nær fordobling av produksjonen. Når vi holder oss til de nevnte hovedprodukter av kunstgjødsel, blir Hydro ingen ubetydelig tredjemann. Ved avtalen med I.C.I. var for øvrig Norsk Hydros kvote regnet sammen med I. G.s som en konsekvens av avtalen mellom I. G. og Hydro om samarbeid på eksportmarkedet. Det skjedde flere revisjoner av den innbyrdes avtale mellom Hydro og I. G., og til Hydros fordel. I avtalen av juni 1931 bestemmes det at Hydro skal ha 60 prosent av den felles eksport av kalksalpeter og ammon-sulfat (svovelsur ammoniakk), og at I. G. skal avgi til Hydro av eksportkvoten så lenge Hydros samlede avsetning er under 83 000 tonn, den kapasitet som samarbeidsavtalen av 1927 fastslo for første byggetermin.

Hvordan Hydro sto i bildet, får vi ellers et inntrykk av gjennom en tabell som er stilt opp i DEN-avtalen om fordelingen av eksportkvotene. Den tildelte Hydro et avsetningskvantum på 68 000 tonn N (inklusive 6000 tonn på hjemmemarkedet) av en total DEN-eksport på 250 000 tonn N, det vil si at Hydro var tildelt 27,2 prosent, men skalaen var så synkende for Hydro, således at ved en total-eksport av 300 000 fikk Hydro 76 000 tonn, 25,3 prosent. Ved eksportnivået 350 000 tonn var Hydros andel 91 000 tonn, det vil si full kapasitetsutnyttelse svarende til 26 prosent.

Mens det gikk relativt glatt å få i stand samarbeidet innen DEN-gruppen, var det meget vanskelig å samle produsentene til en internasjonal avtale. DEN-avtalen forpliktet medlemmene til ikke å utvide produksjonen, så lenge avsetningen ikke steg og gjorde en utvidelse nødvendig, og til å samarbeide om priser og propaganda. Chile sluttet seg også til propagandaavtalen i det første året. Men da krisen brøt ut, hadde en rekke land satt i gang nyanlegg og utvidelser, som resulterte i den paradoksale situasjon at kapasiteten steg like sterkt som omsetningen sviktet og produksjonen derfor måtte innskrenkes. Det het da også allerede i Hydros beretning for 1929/30: «Igangsetning av nye fabrikker i forskjellige land har medført en forskyvning i forholdet mellom verdensproduksjon og forbruk av kvælstofgjødninger, som har ind-

virket paa salgspriene». Virkningene på prisene har vi allerede omtalt. Trykket på kvelstoffmarkedet ble så å si dobbelt, først gjennom den alminnelige økonomiske krisen og de hindringer som ble lagt i veien for importen i de fleste land, så gjennom den voldsomme jordbrukskrise som ytterligere satte ned kjøpeevnen hos kvelstoffindustriens kunder. Utviklingen på kvelstoffmarkedet illustreres ved noen få tall: I 1929/30 svarte verdensproduksjonen til vel 60 prosent av kapasiteten, fra 1929/30 til 1934/35 økte verdenskapasiteten med 37 prosent, mens produksjonen var falt omkring 20 prosent, og kapasitetsutnyttelsen var kommet ned i 37,2 prosent. Allikevel var lagersituasjonen ikke vesentlig forbedret. Verdenslagrene var i det verste krisåret 1930/31 over 1 million tonn mot 380 000 i 1926/27 og var i 1935 omkring 800 000 tonn. På en slik bakgrunn blir Norsk Hydros vanskeligheter redusert i format. Mens Hydros produksjon i 1933/34 utgjorde 83 prosent av kapasiteten, var den samlede tyske produksjon bare 32 prosent av kapasiteten og I. G. Farbens 25 prosent.

Sommeren 1930 lyktes det endelig å få sluttet en internasjonal avtale om regulering av produksjon og priser. Men bare for 1 år. Forhandlinger våren neste år om en fornyelse mislyktes. Isteden innførte en rekke av de land som hadde bygd kvelstofffabrikker eller hadde slike under bygging nye importrestriksjoner. Våren 1932 lyktes det iallfall å samle de viktigste europeiske produsenter om en avtale for å unngå en fortsettelse av den voldsomme priskampen som hersket foregående sesong, men anstrengelsen for å få i stand en alminnelig internasjonal avtale var forgjeves. Resultatet var at prisene ble trykket ned under halvparten av nivået i 1929/30. Først i 1935 fikk man i stand den etterstrekte avtale. Da hadde den alminnelige verdenskrise kulminert, men avtalen mellom kvelstoffprodusentene var like nødvendig på grunn av det sterke misforhold mellom avsetningsmuligheter og produksjonskapasitet. Det viste seg da også at avtalen, som etter hvert ble brakt inn i fastere former, hadde en gunstig virkning på markedet, som kom inn i sunnere spor. Markedet stabiliseres, prisnedgangen ble stanset, og det kom endog en svak og like kjærkommen som berettiget stigning i prisene.

Omleggingen til ammoniakmetoden hadde styr-

ket Hydros konkurransekraft og økonomiske motstandsevne. Samtidig hadde den medført en fordobling av konsernets renteutgifter (til over 8 millioner kroner). Det første fulle driftsår etter ombyggingen var som nevnt vellykket med overskudd hos A/S Rjukanfos på 8,77 millioner kroner og et nettooverskudd for moderselskapet på 7,5 millioner kroner, som tillot utdeling av 8 prosent utbytte på de ordinære aksjer. Men så fulgte 6, ja vel egentlig 7 magre år, hvorav 3 utbytteløse, og ett år, 1933/34, med et regnskapsmessig underskudd så stort som 8,1 millioner kroner.

Begivenheter og forhold her hjemme la stein til den allerede tunge byrde som den økonomiske krise lesset på selskapet. Vi sikter først og fremst til konflikten på arbeidsmarkedet sommeren 1931, den største arbeidskamp som til nå er utkjempet i Norge, og som førte med seg fullstendig stans ved alle Hydros fabrikker fra midt i april til midt i september, i alt 148 tapte arbeidsdager, fordelt med 76 på driftsåret 1930/31 og 72 på 1931/32. Produksjonen som i 1929/30 utgjorde 82 000 tonn, gikk ned i 68 000 tonn i 1931 og 59 000 tonn i 1931/32, hvorefter den i 1932/33 steg til 78 000 tonn. Etter disse tallene ser det ut til at en kan regne tapet i produksjonsmuligheter som følge av arbeidsstansen til 16 000 tonn N. Etter den gjennomsnittlig oppnådde pris for årene 1930/31 og 1931/32 svarer det til en verdi av 13,37 millioner kroner. I driftsåret 1933/34 støtte en høyst ekstraordinær vannmangel til. Fabrikkene ble tvunget til hel stans i 71 dager, hvilket hadde tilfølge at produksjonen igjen sterkt, fra 78 000 til 60 000 tonn, altså et lignende produksjonstap som under storkonflikten.

Det kan være grunn til å gå nærmere inn på begivenhetene i forbindelse med «storkonflikten» i 1931, siden disse skulle komme til å knytte seg til Norsk Hydros navn på en særegen måte. Den økonomiske krise stilte i 1931, som 10 år tidligere, næringslivet overfor nødvendigheten av å redusere sine driftsutgifter. Arbeidsgiverforeningen vedtok i februar å si opp tariffene for vårfagene. Forhandlinger mellom partene var resultatløse, og plassene ble sagt opp fra 1. april samtidig som det ble erklært sympatilockout for flere fag, hvori blant for Norsk Hydro. Arbeidsstansen ble effektiv fra 15. april. Forsøk på megling og henstillinger til partene fra myndighetene var forgjeves.

Kommunistene var meget aktive. Stillingen ble etterhvert like fortvilet og vanskelig for alle partene, konflikten syntes å ha låst seg håpløst fast. Til slutt førte et nytt forsøk fra riksmeglingsmannens side til et positivt resultat og konflikten kunne heves mandag 7. september. Timelønningene skulle reduseres fra 6 til 8 prosent og akkordsatsene 8 til 10 prosent. Arbeidsgivernes opprinnelige krav var 15 prosents reduksjon av timelønningene og noen større reduksjon av akkordsatsene, mens LO hadde lagt frem krav om lønnsforhøyelser for de lavestlønnede grupper og 42 timers arbeidsuke.

Storkonflikten i 1931 foregikk ikke under den samme opphissede stemning som for eksempel storstreiken i 1921. Stort sett forløp konflikten i rolige former. Men under utviklingen av arbeidsstansen inntraff den episode som kom til å festne seg i folkelikums erindring under betegnelsen «Menstad-slaget». Tildragelsen blir i Norsk Arbeidsgiverforenings 50-års historie kommentert slik: «Det hadde en slik karakter at det er blitt stående som en helt enestående begivenhet i de norske arbeidskampers historie. Betydningen ligger allerede i det navn denne begivenhet har fått, nemlig Menstad-slaget.» Som bakgrunn for begivenhetene blir det gjort oppmerksom på, at arbeiderne på enkelte strategisk viktige punkter ble trukket ut i sympatistreik. Det ble blant annet gjort for å hindre firmaer hvor det var arbeidsstans i å ta varer inn eller ut fra lager. Og «det var nettopp disse forhold som ga årsaken til de enestående uroligheter som fant sted i 1931».

Til dette er igjen å bemerke at betegnelsen «Menstad-slaget» har bidratt til å overdimensjonere det som hendte i folks bevissthet. «Slag» er et både for sterkt og noe misvisende ord i denne forbindelse. Men det har allerede festet seg så det sikkert vil bli stående i historien. Vi skal forsøke å gi en mest mulig nøktern fremstilling av det som hendte:

Den del av urolighetene under storkonflikten i 1931 som har gått inn i historien som Menstad-slaget, sto ikke på mer enn maksimum 5 minutter, og styrkeforholdene mellom de 2 «maktgrupper» var også høyst ulike. Det var flere hundre aktive demonstranter mot 18 ubevæpnede politimenn. I tillegg til de hundrer av aktive demon-

stranter må også regnes den største del av den store mengde tilskuere som på mange måter tilkjenne ga at de sto på demonstrantenes side.

Hvorfor nettopp lagerkomplekset Menstad kom i forgrunnen under storkonflikten i 1931 trenger en nærmere forklaring.

Arbeidsstyrken på Menstad besto opprinnelig av timelønnede folk som arbeidet etter faste akkordsatser, samt endel månedslønnede folk. De fleste av disse var overført fra bryggen på Notodden til Menstad. De var månedslønnede der oppe og beholdt denne lønningsform. Under en konflikt i 1924 ble arbeidet nedlagt av de timelønnede arbeidere, men det ble skipet fra Menstad ved frivillig hjelp. De månedslønnede fortsatte sitt vanlige arbeid — som krankjørere, lokomotivfolk osv.

Det var forskjellige demonstrasjoner den gang, og demonstrantene ga tydelig uttrykk for at misnøyen gjaldt de frivillige folk — ikke de månedslønnede, som man mente var berettiget til å utføre sitt vanlige arbeid. Etter at denne konflikt var avsluttet, ble spørsmålet om å ansette flere folk på Menstad tatt opp. Resultatet var at det etterhvert ble ansatt ca. 20 mann av den faste arbeidsstyrke på månedslønn. Det vil si, ordningen var den at folkene fikk en fast grunnlønn samt akkordoverskudd. De tidligere ansatte beholdt sine lønnsvilkår.

I tiden fremover til 1931 arbeidet begge gruppers folk side om side ved bedriften, til dels i de samme akkordlag. Det er ikke kjent at det var spesielle vanskeligheter av den grunn.

Så kom storkonflikten i 1931. Bedriften, og også de månedslønnede folk, regnet med at all den stund det ikke ble anvendt andre enn faste folk, kunne det ikke bli vanskeligheter på Menstad. Men slik gikk det ikke. Det ble demonstrasjoner også mot de fast ansatte, og det ble forlangt at alt arbeid ved Menstad skulle nedlegges. Dette ble ikke imøtekommet. Den 2. juni tok demonstrasjonene en alvorlig vending. Demonstranter i store flokker brøt ned portene ved innkjørselen til Menstad og oversvømte fullstendig anlegget. Politimesteren og lensmannen hadde forgjeves forsøkt å hindre denne inntrengen. Det begrensede arbeid som hadde foregått på Menstad ble avbrutt, men fortsatte neste dag. Myndighetene sendte nå en politistyrke på ca. 30 mann til Menstad for å opprettholde ro og orden. Arbeidet på Menstad gikk sin gang, sam-

MILL.TONN N

6

5

4

3

2

1

1925 1930 1935 37 1940

Kvelstoffkrisens kurver: Det økende gap mellom omsetning og kapasitet.

tidig som demonstrasjonene fortsatte uten at noen alvorlige episoder inntraff før den 8. juni. Politimesteren fikk den dag melding om at store flokker demonstranter samlet seg både i Porsgrunn og Skien, og man måtte være forberedt på uroligheter. Senere på dagen ble det meldt at et stort demonstrasjonstog med musikk i spissen var på vei fra Porsgrunn mot Menstad.

10 mann av politistyrken ble satt til å sperre veien fra Skien ved Menstadbekken. Politioffiserer, lensmann og noen overkonstabler tok oppstilling i veikrysset ved Menstad gård, samtidig som 2 konstabler fikk hver sin brannslange å betjene. Disse var utlagt fra hydranten i Menstad gård. Den øvrige politistyrke ble holdt i reserve nede på lagerområdet. Skråningen rundt Menstad-svingen var tett besatt med menn, kvinner og barn.

Dette var situasjonen da demonstrasjonstoget fra Porsgrunn nærmet seg. I en avstand av 75 m fra Menstad gård stoppet musikk-korpset og gikk til side, men fortsatte å spille. Demonstrasjonstoget fortsatte. Nå begynte tilskuerne å kaste stein mot politifolkene. Et øyeblikk etter støtte teten av toget mot politisperringen, og mengden på siden av

veien brøt frem. Demonstrantene som var stoppet ved Menstad-bekken, stormet frem til tross for politisperringen, og alt var et eneste virvar av mennesker. Politifolkene ble slått og sparket og var selvsagt ute av stand til å yte motstand mot den store overmakt. De politifolk som ikke var slått til jorden, søkte ned til lagerområdet på Menstad. De som var særlig skadet ble brakt inn på gamle Menstad gård og senere til sykehus i Skien og Porsgrunn. Den gjenværende politistyrke, som nå var samlet nede på lagerområdet, trakk seg om ettermiddagen tilbake til Porsgrunn hvor den hadde sitt losji.

Etter at episoden ved gamle Menstad gård var over — den varte som før nevnt bare noen minutter — stilnet det hele av. Det så ut til at demonstrantene var tilfreds etter at de hadde oppnådd å slå ned politifolkene. Demonstrasjonens opprinnelige årsak — de månedslønnede på Menstad — var kommet i bakgrunnen. Demonstrantene holdt seg oppe i hovedveien og kom ikke ned mot lagerportene. Utover aftenen var det helt stille på Menstad. De nærmeste dager kom det 2 mineutleggere med marinefolk og fortøyde ved bryggen på Menstad. Det ble iverksatt en lokal mobilisering av infanteritropper som ble stasjonert på Gråtenmoen ved Skien.

Imidlertid falt det ro over befolkningen. De tilreisende demonstranter — det hadde sikkert vært en del sådanne i distriktet de hektiske dager — forsvant. En tid etter ble storkonflikten løst, og arbeidet ble gjenopptatt over hele linjen, også på Menstad. Alle fortsatte i sine tidligere stillinger og det hele ble ordnet uten særlige vanskeligheter.

Myndighetene fant imidlertid at det hele var av en slik art at det ikke kunne gå upåtalet hen. En politimann hadde fått sparket ut et øye og flere andre hadde skader.

Det ble reist offentlig tiltale mot endel av de personer som det ble formodet hadde vært ledere, og noen av disse ble dømt.

Ja, dette var i korthet historien om det såkalte Menstad-slaget. Ikke noen stor affære i og for seg, men alvorlig nok for dem som opplevde det hele på nært hold. Størst betydning fikk tildragelsene kanskje i politisk henseende. De erfaringer man høstet i 1931 tilsa at heller ikke månedslønnede arbeidere var den beste løsning. Systemet ble etter hvert avvirket ved avgang for aldersgrense og ved

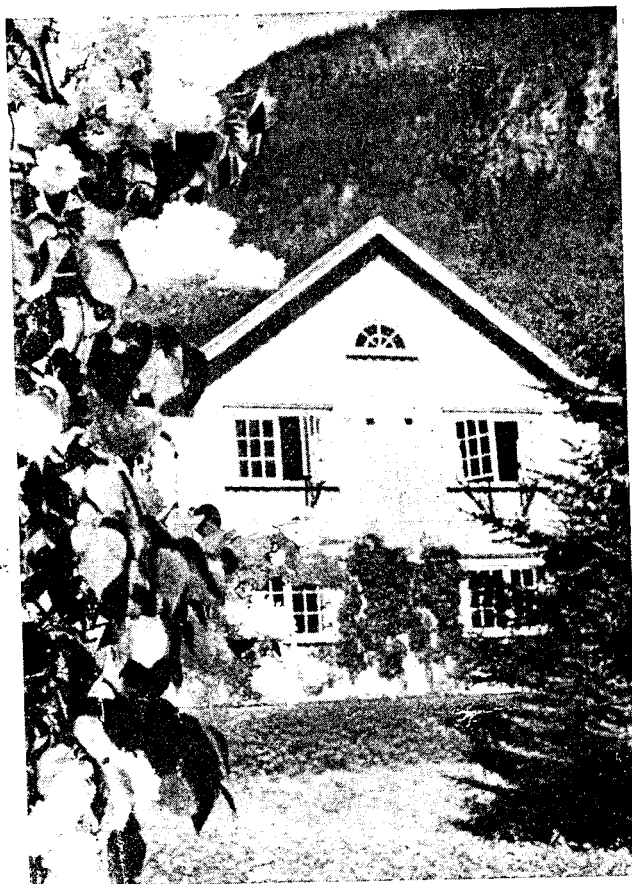
overføring til vaktmannstillinger. Men månedslønning ble beholdt for krankjørere, verksted- og lokomotivfolk. Disse ble i 1951 organisert i eget forbund innen LO, Norsk Forbund for Arbeidsledere og tekniske Funksjonærer.

Konflikten ble som nevnt løst ved at partene vedtok et forslag fra riksmeglingsmannen. Dette reduserte lønningene ved Hydro med 8 prosent. Det var jo ikke nok til å oppveie det svære inntektstap på grunn av prisfallet. Lønningene utgjorde i 1929/30 31 prosent av driftsutgiftene; antallet beskjeftigede var også det året på et rekordartet høyt nivå, nemlig 3456, det største antall beskjeftigede siden 1920/21. Inntektene av salget gikk ned fra 58,4 millioner i 1929/30 og 65,1 millioner i 1930/31 til 44,3 millioner i 1933/34. Da verdien av beholdninger ble redusert med ca. 10 millioner i årets løp, var det bare ca. 34,3 millioner av salget som dekket årets produksjon, der som nevnt var satt sterkt ned på grunn av vannmangel og driftstans i to og en halv måned. Tendensen for prisene på verdensmarkedet var fremdeles fallende, så situasjonen var slik at den tvang styret til å foreta seg noe for å bringe utgiftene i et bedre forhold til inntektene. Generaldirektør Axel Aubert tok igjen et oversyn over konsernets stilling, og sendte styret en betenkning om de foranstaltninger han fant nødvendige. I møte 15. februar 1934 fattet så styret følgende beslutning:

«Styret gjør sig bekjendt med de foretagne utredninger hvorav det fremgaar at en rationalisering av produktionen er absolut nødvendig: den mest rationelle løsning vilde bestaa i at stanse fabrikkene paa Notodden og at koncentrere produktionen ved fabrikkene paa Rjukan og Eidanger, saaledes at Eidanger overtar den største del av produktionen og Rjukan indskrænker sig til at fremstille flytende ammoniak, Norgesalpeter og koncentrert salpetersyre, samt den del av kalksalpeter- og natronsalpeterproduksjonen som maatte overstige Eidangers kapacitet. — Styret anmoder Generaldirektøren om at foreta undersøkelsene vedrørende rationaliseringen av produktionen og bemyndiger ham i den anledning til at træffe alle nødvendige beslutninger for gjennomførelse av denne rationalisering i forstaaelse med saavel Regjeringen som med arbeidernes representanter. — Styret gjør sig likeledes bekjent med de opsatte kalkyler hvorav fremgaar at man har interesse av at gjenopta pro-

duktionen saasnt vandforholdene har bedret sig, idet det er forutsætningen at igangsætningen av fabrikkene skal ske under hensyntagen til den rationaliseringsplan som i mellemtiden vil være blit fastsat.»

Vi har nevnt at regnskapet for 1933/34 ble gjort opp med et underskudd på 8,1 million kroner for hele konsernet. Det var en underbalanse på 8,05 millioner for A/S Rjukanfos som bevirket dette store underskuddet, som oppsto etter dekning av ordinære amortisasjoner med 5,72 millioner. Underskuddet med fradrag av overførsel fra foregående år ble dekket ved bidrag fra Norsk Hydros disposisjonsfond som derved gikk ned fra 14,64 millioner til 6,68 millioner kroner. Ved Notodden Salpeterfabriker var det et regnskapsunderskudd på vel 607 000 kroner, og i det følgende år et på vel 297 600 kroner. Ammoniumnitrat var hovedproduktet ved Notodden-fabrikken, og dette produkt var det særlig vanskelig å få avsatt til rimelige priser under krisen på verdensmarkedet. Lysbueanlegget i ovnshus C ble nedlagt allerede i januar

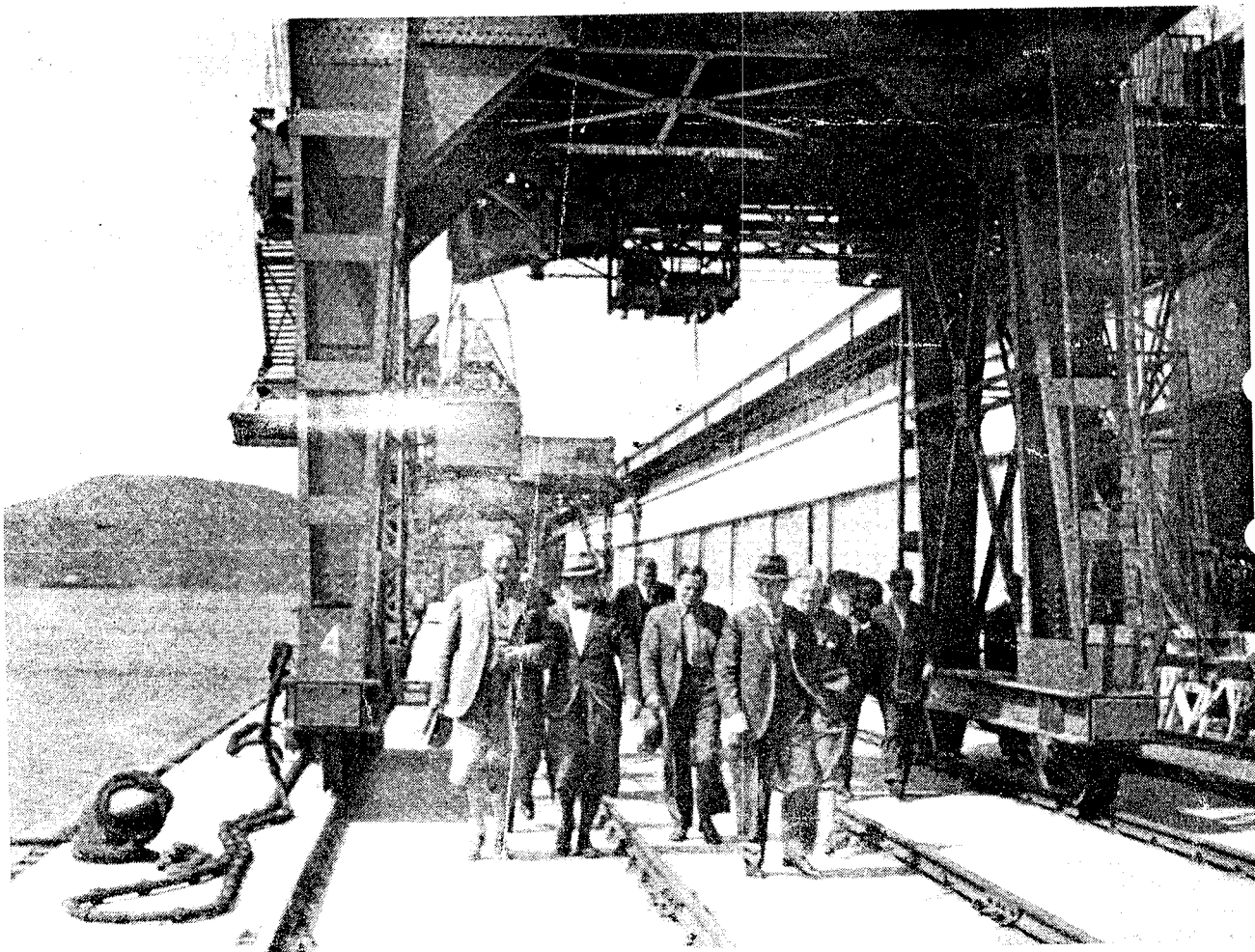
Et Hydroprodukt:
Motiv fra Casinohaven på Rjukan.

1931, og kl. 17 6. april 1934 — klokkeslettet er anført for denne triste historiske begivenhet — ble de siste lysbueovner i ovnshus A slukket, og Birke-land-Eyde-metodens saga var ute på Notodden. I den sanering som ble resultatet av den nevnte utredning gikk også inn stopp av ammoniaksyntese-anlegget på Notodden, hvilket også ble satt i verk 6. april 1934. Mannskapsstyrken ved Notodden Salpeterfabriker gikk derved i 1934/35 ned fra 450 mann til 167 i gjennomsnitt, og på et tidspunkt helt ned til 113 mann.

Det ville ha vært rasjonelt og lønnsomt å overføre ferdigvarefremstillingen under ammoniakk-metoden fra Rjukan til Herøya, og innskrenke produksjonen på Rjukan til ammoniakk. Det ble også søkt om konsesjon på overførsel av 30 000 kW fra Rjukan til Herøya. Dette vakte en voldsom motstand på Rjukan innen kommunen og blant

befolkningen, og den sterke opinion som dannet seg mot slike rasjonaliseringstiltak, fikk støtte i pressen både i distriktet og i Oslo. Planen måtte da også oppgis. Allikevel lyktes det å gjennomføre rasjonaliseringstiltak som monnet. Antall beskjeftigede var gått ned fra 3456 i 1929/30 til 3091 i 1932/33, det ble nå redusert ytterligere til 2570 personer, det vil si med 880 personer fra 1929/30 og 520 personer fra 1932/33 til 1935/36. Reduksjonen i lønnsutgiftene var 5,1 millioner fra 1929/30 og 2,11 millioner fra 1932/33. Driftsutgiftene ble fra 1929/30 til 1935/36, da saneringen virket med full styrke, brakt ned med vel 10 millioner eller ca. 20 prosent. Det blir konstatert i beretningene for 1934/35 og 1935/36 at rasjonaliseringstiltakene hadde vært effektive og resultert i betydelig reduksjon av produksjonsutgiftene. En beregning av produksjonsomkostningene pr. tonn N ved Rjukan Salpeter

Generaldirektør Aubert som cicerone på Herøya.

fabriker viste en reduksjon fra 1929/30 til 1935/36 på 26,5 prosent.

Dette ga seg også uttrykk i forbedrede regnskapsresultater. Fra et stort underskudd på vel 8 millioner kroner og 0 utbytte på de ordinære aksjer for 1933/34 ble det en bedring til overskudd 2,76 millioner og 2,39 millioner i de følgende 2 år, og utbytte 2,2 prosent for begge år, hvorefter overskuddet for 1936/37 øker til vel 5 millioner, og utbyttesatsen til 4 prosent. Men da var krisen på verdensmarkedet også over, vi var inne i en ekspansjonsperiode i verdensøkonomien som resulterte i høykonjunkturen i 1937, med et foreløpig tilbakeslag i 1938, som allerede om høsten ble avløst av ny oppgang. Det var krigsberedskapstiltakene som da gjorde seg gjeldende.

Til bedringen i driftsresultatene bidro selvsagt at Norsk Hydro kunne holde et så høyt produksjonsnivå som 78 000 tonn N i kriseåret 1932/33, 79 000 i 1934/35, 71 000 i 1935/36 og 77 000 i 1936/37. Vi har allerede pekt på hvilken gunstig stilling Norsk Hydro inntok hvor det gjelder produksjon og kapasitetsutnyttelse i forhold til andre land, og ikke minst til Tyskland. Dette kunne vi takke generaldirektør Axel Aubert for, idet det lyktes ham ved revisjon av avtalen med I. G. Farbenindustrie å få overført den produksjonsbegrensning som skulle ha falt på Norsk Hydro til I. G. Farbenindustrie. Etter den internasjonale avtale skulle produksjonsinnskrenkningen være opptil 50 prosent. Det reddet selskapet fra ytterligere innskrenkning med ledighet til følge.

Denne gangen, som ved forrige saneringsoperasjon, bestrebt ledelsen seg på å gjennomføre denne på en for de ansatte så skånsom måte som mulig. Arbeidere, som ble overflødige på Rjukan og Notodden, ble hvor det lot seg gjøre overflyttet til Eikanger Salpeterfabriker, eller pensjonsalderen ble senket til 55 år for funksjonærer og fra 66 til 60 og 59 for arbeidere. For Notodden, som i stor grad var avhengig av virksomheten ved Norsk Hydro, ble innskrenkningene et slag som føltes. Hydro gjorde sitt for å skape erstatning for den nedlagte virksomhet ved å flytte sekkefabrikken fra Lillo, Oslo, til Notodden; systuen ble flyttet allerede i driftsåret 1934/35 og neste år fulgte impregneringsanlegget etter. Da det lysnet på verdensmarkedet, lysnet det også for Notodden. I mars 1935 kunne ammoniakksynteseanlegget set-

tes i gang igjen, og det falt senere også arbeid på Notodden i forbindelse med for eksempel modernisering av vannstoffanleggene og utvidelsene andre steder som tilførte det mekaniske verksted på Notodden bestillinger. Nedgangstidene hadde vært en sterk påkjenning for Notodden kommune. Den hadde i årenes løp til forskjellige bygge- og anleggsformål lånt 915 000 kroner av Norsk Hydro. For å lette gjeldsbyrden for kommunen ble det fremsatt forslag om akkord hvorved den uprioriterte gjeld ble redusert til 31,9 prosent og resten strøket. Forslaget ble stadfestet av justisdepartementet i juni 1935.

Men de vanskelige årene under trykket av den økonomiske verdenskrisen sto ikke bare i innskrenkningenes tegn. Midt under den verste krisen tok ledelsen beslutninger om bygging av nye fabriker som føyet seg inn som rasjonelle ledd i den eksisterende produksjon, eller førte denne inn på nye baner. Den positive tiltaksånd fra omleggingsårene var ikke knekket, og ikke engang midlertidig lammet, i virkeligheten var det den som også ga seg til kjenne i det store saneringsarbeidet som gjenreiste lønnsomheten og dermed sikret beskjeftigelsen i den alvorlige arbeidsløshetsperiode før annen verdenskrig. Det er her tale om en hel rekke meget interessante tiltak som vi nevner i tur og orden:

I 1932/33 bygde Hydro for egne midler en fabrikk på Herøya for fremstilling av kalcinert soda med en kapasitet på 20 000 tonn pr. år. I juni 1933 begynte oppførelsen av en fabrikk for svovelsur ammoniakk, og fabrikken ble satt i gang i slutten av 1934. Det ble arbeidet iherdig også i Hydros laboratorier. I beretningen for 1933/34 kan vi lese: «Ved vor store vandstoffabrik paa Rjukan har vi i det forløpne driftsaar — uten nævneverdige utgifter til nyinstallationer — paa-begyndt produktionen av tungt vand, der som bekjendt foreløbig kun anvendes til videnskabelige eksperimenter. Vi har allerede kunnet selge mindre partier lavkoncentrert tungt vand og regner med om et par maaneder at kunne levere produktet koncentret til 98/100 %.» I slutten av 1935 kunne den nye fabrikk for fremstilling av natronsalpeter ved hjelp av sjøvann settes i drift, metoden var, som annetsteds omtalt, oppfunnet av en ung Hydroingeniør. Samme år begynte man reisningen av den første fabrikk for fullgjødelse på Herøya. I 1936

tok fremstillingen av kullsyre-is til på Rjukan, og det følgende år ble produksjonen av argon og andre edelgasser startet. Så å si hvert år melder beretningen om noe nytt. I 1938 fortelles at fullgjødselfabrikken har vært så vellykket at det var blitt bygd en ny og betydelig større fullgjødselfabrikk.

Det kan være naturlig å spørre: Hvor blir det av ombyggingen knyttet til de resterende 112 000 kW i Såheim kraftstasjon hvorunder lysbueanlegget i Ovnshus II, som ifølge avtalen med I. G. Farben-industrie av 1927 skulle komme senest 7 år etter igangsettelsen av den første del av det ombygde anlegg?

Etter avtalen skulle Norsk Hydro i første omgang kunne utvide kapasiteten fra 33 000 tonn N til 83 000 tonn N. I 1931 ble Hydros anlegg gått igjennom og kapasiteten fiksert av en ekspertkomité i henhold til CIA-avtalen (Convention de l'Industrie de l'Azote). Ekspertene kom til et kapasitetstall på 93 370 tonn N for året 1930/31. Norsk Hydro regnet selv med 95 490 tonn som ved pågående og besluttede rasjonaliserings- og utvidelsesarbeider ville bli økt til 97 990 tonn i 1931/32. Men så høy skulle produksjonen ikke bli før etter den annen verdenskrig. I 1929 var det installert 36 elektrolysører på Såheim. Dette tallet ble økt med 20 i 1940, da den siste lysbueovnen ble slukket 3. april 1940. I 1942 ble det installert ytterligere 10 elektrolysører, i alt var det da på Såheim installert 66 elektrolysører.

Vi skal være oppmerksom på at den «kraftslukende» lysbue metode hadde den fordel at den ga et overskudd av varme i ovnene som kunne utnyttas til dampfremstilling tilstrekkelig ikke bare til kalksalpeterproduksjonen, men også til drift av dampmaskiner. Ved overgang til ammoniakksyntesen måtte man bruke elektrisk kraft til den nødvendige dampfremstilling i elektrokjeler. Ved den fullstendige overgang til ammoniakksyntesen i april 1940 gikk hele 20 000 kW til dampproduksjon. Etter krigsutbruddet fikk Hydro også tillatelse til fra desember 1939 å overføre 6000 kW til elektrokjeler ved Eidanger Salpeterfabriker. Kullsituasjonen gjorde dette nødvendig. Driftsmaskineriet trekker selvsagt også strøm. Foruten vannsituasjonen virket krigens forstyrrelser inn på produksjonen. Denne var selv i driftsåret 1945/46 ikke høyere enn 88 000 tonn N.

Det var betydelige investeringer som ble foretatt i årene 1929/40. Det vitnet om selskapets solide finansielle fundament og gode likviditet, at så vidt betydelige arbeider kunne settes i gang og gjennomføres helt ved egne midler. Hvor meget som er investert går frem av beløpene som faste eiendeler er bokført med. Beløpet steg fra 1. juli 1930 til 30. juli 1940 med 43,3 millioner kroner til 281,7 millioner kroner, samtidig er det amortiserte beløp steget med 66 millioner kroner; forskjellen mellom disse to tall representerer nedamortiserte anlegg som er satt ut av drift for godt. Den faste gjeld er ikke økt i perioden, obligasjonsgjelden er tvertimot i forbindelse med gunstige konverteringer brakt ned fra 116 millioner i 1931 til vel 77 millioner i 1938, hvor den holder seg helt til etter krigen. Disponible midler er samtidig redusert med ca. 2 millioner til ca. 12 millioner kroner.

Selskapet var blitt tilført friske penger ved forhøyelsen av aksjekapitalen etter beslutning på generalforsamlingen 28. november 1929. Kapitalen økte da fra 76,85 til 104,30 millioner kroner. Det skjedde som det heter «for at opretholde den nødvendige likevekt mellom selskapets økonomiske ressurser og dets industrielle utvikling». Denne var på det tidspunkt kjennetegnet ved ombyggingen og nesten 3-dobling av produksjonskapasiteten. Det er den eneste kapitalforsterkning selskapet får utenfra i perioden fra 1927, da dollarlånet blir tatt opp, til okkupasjonen. Selskapet benytter seg av anledningen til å øke dollarlånet, men beholdt de utstedte obligasjoner i portefølje. I 1934 skjer det en konvertering av ca. 3,5 millioner dollar av lånet av 1927 i et svensk og et norsk lån, begge forrentet til 5 prosent, og i 1936 blir det norske 7 prosentlånet oppsagt til antasert innløsning 1. mars, og konvertert i et nytt 5 prosents innenlandsk lån. På ekstraordinær generalforsamling 20. august 1937 ble styret bemyndiget til å konvertere alle utstående lån i et nytt 4 prosents lån som ble opptatt gjennom et bankkonsortium bestående av Mendelssohn & Co., Amsterdam, Stè. de Banque Suisse, Basel, og Stockholms Enskilda Bank, Stockholm. Lånet var delt opp i trancher lydende på gylden, sveitserfranc og svenske kroner, hadde en løpetid på 50 år, hvorav de 5 første avdragsfri, og utgjorde samlet etter kurser gjeldende 1. september 1937 77,53 millioner kroner. Lånene ble lagt ut